

I retten

Tor Langbach

I retten

ÇAPPELEN DAMM AKADEMISK

© CAPPELEN DAMM AS, Oslo, 2018

ISBN e-bok: 978-82-02-63019-5

ISBN trykt bok: 978- 82-02-59539-5

1. utgave, 1. opplag 2018

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med Cappelen Damm AS er enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Omslagsdesign: Kristin Berg Johnsen

Sats: Bøk Oslo AS

Trykk og innbinding: Livonia Print SIA, Latvia

Forfatteren har fått støtte fra Det faglitterære fond.

www.cda.no

akademisk@cappelendamm.no

Innhold

Forord.....	13
1. Les dette først!.....	15
1.1 Hva handler denne boka om?	15
1.2 Noen begreper det kan være kjekt å ha med seg på ferden.....	17
1.3 Noen helt få, foreløpige ord om juss.....	19
1.4 Litt om din rolle	23
1.4.1 Parter	23
1.4.2 Meddommere.....	23
1.4.3 Vitner.....	24
1.4.4 Fornærmede (offeret) og etterlatte.....	25
1.4.5 Mistenkte, siktede og tiltalte	25
1.4.6 Sakkyndige	26
1.5 Om å opptre i retten	26
2. Domstolene	28
2.1 Domstolene, effektivitet og rettsstaten	28
2.2 Hva er egentlig en domstol?	29
2.2.1 Domstoler treffer avgjørelser	29
2.2.2 Er lover og dommer rettferdige?	30
2.2.3 Domstolene og forvaltningen	31
2.3 Målene for domstolenes arbeid	32
2.3.1 Riktigst mulige avgjørelser	32
2.3.2 Raske avgjørelser	33
2.3.3 Rettslig behandling skal ikke være for dyr for partene ..	33
2.3.4 Brukerne må ha tillit til rettsapparatet	34
2.4 Noen prinsipper for domstolenes arbeid.....	35
2.4.1 Oversikt.....	35
2.4.2 Muntlighet og bevisumiddelbarhet	36
2.4.3 Kontradiksjon, rett til å uttale seg og stille spørsmål ...	36
2.4.4 Offentlighet og åpenhet	37
2.4.5 Deltagelse av lekfolk.....	38
2.4.6 Retten til å anke.....	38
2.5 Domstolsystemets oppbygning.....	39
2.5.1 Oversikt.....	39

2.5.2	Konfliktrådet.....	39
2.5.3	Forliksrådet.....	40
2.5.4	Fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker	41
2.5.5	Tingrettene.....	41
2.5.6	Lagmannsrettene.....	43
2.5.7	Høyesterett	43
2.5.8	Den europeiske menneskerettsdomstol (EMD).....	43
3.	Politi og påtalemyndighet	45
3.1	Generelt.....	45
3.2	Etterforskning av straffesaker	47
3.3	Påtalemessige avgjørelser	47
4.	Hvem møter du i domstolene?	48
4.1	Hva er en jurist?.....	48
4.2	Fagdommere.....	49
4.3	Advokater.....	51
4.4	Aktorer.....	53
4.5	Rettstolker.....	53
4.6	Personundersøkere.....	53
5.	Klage på rettens aktører	55
5.1	Klage på advokater	55
5.2	Klage på tjenestemenn i påtalemyndigheten.....	56
5.3	Klage på dommere.....	56
5.4	Klage på sakkyndige.....	57
6.	Om rettssaker.....	58
6.1	Generelt: noen må reise en sak.....	58
6.2	Gangen i sivile saker – en erstatningssak.....	59
6.2.1	Saken	59
6.2.2	Advokatens arbeid	59
6.2.3	Søksmålsvarsel	60
6.2.4	Forliksrådet.....	61
6.2.5	Stevning og saksforberedelse.....	61
6.2.5.1	Sakens oppstart	61
6.2.5.2	Rettens første behandling.....	61
6.2.5.3	Rettsmekling?	62
6.2.5.4	Videre saksforberedelse.....	62
6.2.6	Berammelse av hovedforhandling	62
6.2.7	Hovedforhandlingen	62
6.3	En foreldretvist om barn	64
6.3.1	Generelt.....	64
6.3.2	Ikke forliksrådet, men familievernkontoret	64
6.3.3	Særtrekk ved rettens behandling av barnelovsaker.....	64
6.4	En sak om overprøving av tvangsinngrep i barnevernet	65
6.5	Gangen i en straffesak	66

6.5.1	Anmeldelse og etterforskning	66
6.5.2	Påtalevedtaket.....	67
6.5.3	Forelegg	67
6.5.4	Pådommelse som tilståelsessak	68
6.5.5	Hovedforhandling	69
7.	Du er lekdommer.....	70
7.1	Innledning	70
7.2	Meddommernes oppgaver	71
7.3	Etablering av meddommerutvalgene	73
7.3.1	Hvordan blir utvalgene til?.....	73
7.3.2	Utvalgene skal være «representative»	73
7.3.3	Valgbarhet	74
7.4	Grunnvilkår for valgbarhet	74
7.4.1	Bopel og statsborgerskap	74
7.4.2	Aldersgrensene.....	75
7.4.3	Økonomi	75
7.4.4	Norskkunnskaper	75
7.4.5	Personlig egnethet	75
7.4.6	Mental svekkelse	76
7.4.7	Utelukkelse pga. stilling	76
7.4.8	Utelukkelse pga. tidligere straffedom	77
7.5	Rett til å kreve seg fritatt fra å stå i utvalgene	78
7.6	Sletting fra utvalgene.....	79
7.7	Fagkyndige meddommere	80
7.8	Trekkingen	81
7.8.1	Tilfeldighetsprinsippet.....	81
7.8.2	Hvilken informasjon får du?.....	81
7.9	Fritak etter trekking.....	82
7.9.1	Gyldig fravær	82
7.9.2	Tidligere tjenestegjøring.....	82
7.10	Hva du absolutt <i>ikke</i> bør gjøre!.....	83
7.11	I retten	83
7.11.1	Generelt.....	83
7.11.2	Kan du stille spørsmål i retten?	84
7.11.3	Pausene.....	85
7.11.4	Hva skjer i domskonferansen.....	85
7.11.5	Etter saken.....	86
7.11.6	Betalingen	86
8.	Du er vitne	88
8.1	Vitnenes rolle	88
8.2	Vitner i straffesaker.....	90
8.2.1	Innledning.....	90
8.2.2	Politiforklaringer	90

8.2.3	Forklaringer i retten	91
8.3	Vitner i sivile saker	92
8.4	Unntak fra plikten til å forklare seg: familie og nærstående	92
8.5	Avhør av barn og psykisk utviklingshemmede.....	93
8.5.1	Tilrettelagte avhør	94
8.5.2	Fritaksretten.....	94
8.6	Vitner som har taushetsplikt	95
8.6.1	Innledning.....	95
8.6.2	Private taushetsløfter o.l.	96
8.6.3	Lovbasert taushetsplikt som ikke sperrer for forklaringsplikt.....	96
8.6.4	Offentlig ansattes taushetsplikt	96
8.6.5	Profesjonsbestemt taushetsplikt.....	97
8.7	Opphevelse av taushetsplikten	97
8.7.1	Forvaltningsmessig taushetsplikt	97
8.7.2	Opphevelse av profesjonsbestemt taushetsplikt	98
8.8	Du er innkalt som vitne – praktiske spørsmål.....	99
8.8.1	Hva hvis du ikke kan møte til det tidspunktet som er fastsatt?.....	99
8.8.2	Hva hvis du ikke har lyst til å møte?.....	100
8.8.3	Må vitnet oppgi navn og adresse?	100
8.8.4	Kan vitnet ha med seg en ferdigskrevet forklaring eller notater?	101
8.8.5	Hva hvis du er syk?	101
8.8.6	Kan vitnet skrive til retten i stedet for å møte fram?....	101
8.8.7	Kan vitnet ha med seg dokumenter ellers?	101
8.8.8	Kan vitnet ha med seg advokat?	102
8.8.9	Er det tilhørere og presse til stede?	102
8.9	Hva skjer i retten?	103
8.10	Vitnets forklaring.....	104
8.10.1	Oversikt.....	104
8.10.2	Hva kan være skummelt?.....	105
8.10.3	Er tiltalte/partene til stede under avhøret?.....	105
8.10.4	Spørsmål fra advokater.....	106
8.10.5	Kan vitnet nekte å svare på spørsmål?	107
8.10.6	Vitnet er usikker på svaret.....	108
8.10.7	Plikter et vitne å foreta faglige vurderinger?.....	108
8.10.8	Kan vitnet nøye seg med å svare på de spørsmålene som stilles?	109
8.10.9	Forholdet til tidligere politiforklaringer.....	109
8.10.10	Fjernavhør.....	110
8.10.11	Hvilke tap og utlegg dekkes?	110

9. Du er kriminalitetsoffer («fornærmet»)	111
9.1 Hvem er dette?	111
9.2 Om bistandsadvokaten	112
9.2.1 Hva er og hva gjør en bistandsadvokat?	112
9.2.2 Hvem har rett til bistandsadvokat?	113
9.3 Fornærmede: generelle rettigheter	115
9.3.1 Retten til å fremme erstatningskrav	115
9.3.2 Rett til informasjon om sakens utvikling?	115
9.3.3 Rett til dokumentinnsyn	116
9.3.4 Rett til å være til stede ved rettsmøter i saken	116
9.3.5 Rett til å få oppnevnt sakkyndig	117
9.3.6 Underretning om påtalevedtaket	117
9.3.7 Underretning om dommen	118
9.3.8 Beskyttelsestiltak for kriminalitetsofre	118
9.3.8.1 Besøksforbud	118
9.3.8.2 Voldsalarm	119
9.3.8.3 Kontaktforbud og omvendt voldsalarm	119
9.3.8.4 Adressesperre	119
9.3.8.5 Ny identitet (fiktiv identitet)	120
9.3.8.6 Skjerming	120
9.3.8.7 Velferdssjekk	120
9.3.8.8 Støttesentrene for kriminalitetsutsatte	120
9.3.8.9 Vitnestøtte	121
9.4 Fornærmede med bistandsadvokat – utvidede rettigheter	121
9.4.1 Underretning om retten til bistandsadvokat	121
9.4.2 Rett til å ha bistandsadvokaten til stede under avhør	121
9.4.3 Orientering om sakens utvikling	121
9.4.4 Rett til kontaktperson i politiet	122
9.4.5 Underretning om fengsling av gjerningsmannen	122
9.4.6 Rett til dokumentinnsyn	122
9.4.7 Rett til samtale med aktor	123
9.4.8 Tilstedeværelse under hovedforhandlingen	123
9.5 Etterlatte	123
9.6 Krav på erstatning	124
9.6.1 Hva kan det kreves erstatning for?	124
9.6.2 Hvordan fremmer du kravet?	125
9.6.3 Behandlingen i retten	125
9.6.4 Voldsoffererstatning	126
9.6.5 Forsikring	126
10. Sakkyndige	127
10.1 Innledning	127
10.2 Forskjellen vitne – sakkyndig	129
10.3 Typiske sakkyndigoppdrag	129

10.4	Oppnevning og mandat	130
10.4.1	Oppnevningen	130
10.4.2	Mandatet	131
10.5	Inhabilitet	131
10.6	Den sakkyndiges arbeid	132
10.6.1	Undersøkelsene	132
10.6.2	Kontakten med partene	132
10.6.3	Opplysninger fra helse- og sosialsektoren, fra sykehus o.l.	133
10.6.4	Forholdet til andre sakkyndige uttalelser i saken	133
10.7	Den skriftlige erklæringen	134
10.8	Hva skjer i retten?	135
10.9	Forholdet mellom erklæringen og dommen	136
11.	Habilitet – inhabilitet	137
11.1	Hvorfor har vi regler om dette?	137
11.2	Den «absolutte» regelen – definert tilknytning	138
11.3	Den skjønnsmessige regelen – «særegne omstendigheter»	139
12.	Du er mistenkt, siktet eller tiltalt	141
12.1	Innledning	141
12.2	Retten til å bli ansett som uskyldig	142
12.3	Retten til behandling innen rimelig tid	142
12.4	Retten til domstolsbehandling	143
12.5	Retten til å bruke forsvarer	143
12.6	Rettigheter som mistenkt	144
12.6.1	Når er du «mistenkt»?	144
12.6.2	Ikke forklaringsplikt, men oppmøteplikt	145
12.6.3	Retten til dokumentinnsyn	145
12.6.4	Retten til å begjære etterforskingsskritt	145
12.7	Rettigheter som siktet	145
12.8	Rettigheter som tiltalt	146
12.9	Retten til å anke	146
12.10	Særreglene om mindreårige	146
13.	Straffesaker	148
13.1	Innledning	148
13.2	Meddommernes oppgaver	149
13.3	Uskyldspresumsjonen, bevisbyrde og beviskrav	149
13.4	Beisvurderingen	151
13.5	Skillet mellom straffeskyld og reaksjon	154
13.6	Skillet mellom det objektive og det subjektive	155
13.7	Men hva er egentlig forsett?	156
13.8	Uaktsomhet	157
13.9	Forsettet strekker seg lenger enn hva som ble resultatet: forsøk ..	158
13.10	Medvirkere	159

13.11	Nødverge og nødrett	159
14.	Straffen	161
14.1	Innledning	161
14.2	Hva slags straffer og andre reaksjoner kan retten idømme?	162
14.2.1	Oversikt	162
14.2.2	Fengsel	163
14.2.3	Forvaring	164
14.2.4	Utilregnelige og særreaksjoner	165
14.2.5	Samfunnsstraff	166
14.2.6	Bøter	166
14.2.7	Rettighetstap	167
14.2.8	Kontaktforbud	167
14.2.9	Ungdomsstraff	167
14.3	Fengselsstraff: Den konkrete utmålingen	167
15.	Noen typer kriminalitet	170
15.1	Seksuallovbrudd	170
15.1.1	Generelt om seksuallovbrudd	170
15.1.2	Reglene om seksuallovbrudd: begrepsbruken	172
15.1.3	De enkelte sedelighetsforbrytelser	174
15.1.4	Voldtekt	174
15.1.4.1	Hva er en voldtekt?	174
15.1.4.2	Kravet om forsett	175
15.1.4.3	Straffen for voldtekt	175
15.1.5	Overgrep mot mindreårige	176
15.2	Voldssaker	176
15.3	Familievoldssaker	178
16.	Fri rettshjelp	180
16.1	Hva er rettshjelp?	180
16.2	Kostnader ved bruk av advokat	181
16.3	Rettshjelploven	182
16.3.1	Oversikt	182
16.3.2	Fritt rettsråd uavhengig av inntekt og formue	183
16.3.3	Fritt rettsråd: saker med forbehold om inntekt og formue	183
16.3.4	Fri sakførsel	184
16.3.5	Økonomiske vilkår for fri rettshjelp	184
16.4	Rettshjelpsforsikring	185
16.5	Rettshjelp i straffesaker – forsvarer	186
16.6	Rettshjelp i straffesaker – bistandsadvokat	187
16.7	Andre ordninger	187
17.	Begreper	188
	Domstolene og andre organer	188
	Rollene i rettssaker	189

INNHold

Påtaleavgjørelser.....	190
Rettens avgjørelser.....	190
Begreper i strafferetten.....	190
Begreper du ellers kan møte.....	191
Noen lover som gjerne vil bli nevnt i retten.....	191
Stikkord	193

Forord

Jeg er jurist, og det meste av mitt yrkesliv kom til å handle om domstoler – som advokat, dommer og direktør i Domstoladministrasjonen. Å være i en rettssal var i mange år mitt dagligliv. Rettssalene er nettopp juristenes arena, de er arbeidsplasser for mange av oss. Men i domstolene møter også andre enn jurister, det være seg som meddommere, parter, tiltalte eller vitner. Rundt 50 tusen mennesker står på meddommerlistene og det møter hvert år 70–80 tusen personer som vitner i domstolene. Et stort antall mennesker begir seg følgelig inn i rettssalene, *men*: de vet ikke noe særlig om hva som møter dem!

Hensikten med denne boka er å gi et redskap for alle disse «ikke-juristene», slik at de ikke møter fullstendig uforberedt. Tanken er å forklare hvordan domstoler fungerer, se på hvilke krav og forventninger som møter deg i en rettssal, og ikke minst å svare på flest mulig av de praktiske spørsmålene du har når du mottar innkallingen til rettssaken. Boka skal gi deg mulighet til å forstå din egen rolle, men også til å forstå hvilke roller de andre aktørene har.

Denne boka handler mest om straffesaker, særlig fordi meddommere for det meste kommer i kontakt med slike saker. Derfor inneholder boka en innføring i grunnleggende strafferett. Men en god del av stoffet i boka vil være til nytte også for den som kommer i berøring med andre saker i retten. Og: ikke bli skremt av den lange innholdsfortegnelsen, den er der *bare* for å gjøre det lettere for deg å finne fram i boka.

Det sier seg selv at en bok som dette, når det gjelder mange spørsmål, bare omhandler hovedreglene og de vanligste situasjonene; stoffet er i stor grad forenklet. Det står for eksempel bare to sider her om forsvarere, men jeg har selv skrevet en bok om forsvarere på 350 sider.

I denne boka finner du ingen referanser til annen litteratur, men på noen punkter står jeg naturligvis i gjeld til andre. Det bør særlig nevnes at deler av punkt 13.4 er inspirert av en artikkel av Svein Magnussen og Annika Melinder i tidsskriftet *Lov og Rett* 2014 side 607–621. For øvrig en stor takk til Domstoladministrasjonen for praktisk bistand i arbeidet med boka.

Det kan være at denne boka gjør deg nysgjerrig, og at du har lyst til å gå i dybden på enkelte temaer. Her er noen anbefalinger.

Synes du strafferett er spennende, anbefaler jeg Bjarne Kvams «ABC i alminnelig strafferett» (Cappelen Damm 2014), som går mer i dybden men er lettlest. Vil du vite mer om forsvarere, har jeg skrevet en bok som heter «Forsvareren» (Gyldendal Akademisk 2015). Hvordan straffesaker behandles i tingretten har jeg beskrevet temmelig grundig i «Straffesaksbehandling i tingrettene» (Gyldendal Akademisk 2016). Blir du nysgjerrig på vitnepsykologi, er en god bok «Vitnepsykologi. Pålitelighet og troverdighet i dagligliv og rettssal» av Svein Magnussen (Abstrakt forlag 2004).

Rettspsykiatri er et spennende fag, og en lettlest og faktisk underholdende innføring finnes i «Rettspsykiatriske beretninger. Om sakkyndighet og menneskeskjebner», redigert av Pål Grøndahl og Ulf Stridbeck (Gyldendal Akademisk 2015). Og har du virkelig lyst til å gå i dybden, anbefales «Rettspsykiatri i praksis» av Randi Rosenqvist og Kirsten Rasmussen (Universitetsforlaget 2007) og «Rettspsykiatri» av Randi Rosenqvist (Universitetsforlaget 2009). Dessuten finnes mye interessant stoff i NOU 2014: 10 *Skyldevne, sakkyndighet og samfunnsvern*.

Det står lite i denne boka om rettsmedisin, men spesielt interesserte vil finne en god innføring i «Lærebok i rettsmedisin», redigert av Torleiv Ole Rognum (Gyldendal Akademisk 2016); men en advarsel: illustrasjonene i den boka er *ikke* for folk med følsom mage.

Les dette først!

I dette innledende kapitlet finner du en innføring i en del grunnleggende spørsmål, i første rekke om juss og begreper du vil støte på senere i boka, – derfor er det smart å lese dette først. Dessuten gis det en foreløpig presentasjon av de rollene lekfolk kan ha i retten.

1.1 Hva handler denne boka om?

Å bli innkalt for å møte i retten kan oppleves som å tre inn i en ganske ukjent arena for mange. Det er så lite du vet om hva som skal skje. Det du *tror* du vet om rettssystemet, har du lært av engelske og amerikanske TV-serier. Men sånn er det ikke i vårt land. Du har sikkert også sett glimt fra norske retts-saler i nyhetssendingene på TV, men da er det gjerne spektakulære saker med politifolk med maskinpistoler og en horde journalister. Slik er det vanligvis heller ikke. For det meste er livet i norske tinghus dagligdags og fredelig; i hvert fall opplever vi det slik, vi som har vårt daglige arbeid der. For deg som kommer utenfra er det kanskje annerledes. Et tinghus er litt mystisk; det er et sted der det skjer alvorlige ting, et sted hvor noen går rundt i svarte kapper, og hvor andre leies inn iført håndjern.

Dessuten: dette er juristenes arena!

Men denne boka er ikke en lærebok for jurister eller jusstudenter, altså ikke en bok for de med fast arbeid i rettssystemet. Boka har et motsatt perspektiv: den handler om hvordan *andre enn jurister* møter rettsapparatet. Hensikten er å gi deg hjelp til å forstå hvordan rettssystemet vårt fungerer, hvilke oppgaver, rettigheter og plikter du har når du – frivillig eller ufrivillig – kommer i kontakt med rettsvesenet. Håpet er at du får svar også på alle de praktiske spørsmålene som dukker opp når du har åpnet konvolutten og

lest innkallingen, uansett hvilken rolle du skal ha i den kommende rettssaken. Dessuten er det en bok for den som rett og slett er nysgjerrig på hva vi holder på med i domstolene.

Jurister har et eget stammespråk (eller med et mer seriøst ord: sin egen fagterminologi). Det er ikke så lett for andre å forstå forskjellen på å være mistenkt, siktet eller tiltalt. Og hva er det med en person som jussen sier er «fornærmet», er det en som av en eller annen grunn sitter og surmuler? Svar på dette finner du her, og det er en ordliste bakerst i boka. Og én ting til: på noen punkter i denne boka er jeg litt omstendelig, litt juridisk-teknisk, særlig gjelder det i kapitlet om meddommere. Grunnen er at noe av dette er en innfløkt materie, som er forenklet en god del, men det er grenser for hvor mye alt kan forenkles om budskapet skal nå fram.

Jussen er stor og innfløkt; det er en *grunn* til at det tar fem år å utdanne jurister. Nå trenger du ikke kunne så mye juss i noen av de rollene som behandles i denne boka, jussen kan du mer eller mindre trygt overlate til juristene. Men *litt* kan det være kjekt å forstå, særlig hvis du er meddommer. Siste del av boka er et forsøk på å lære deg enkelte grunnleggende ting om strafferett.

En advarsel: I denne boka er det bare rom for å se på en del hovedregler; jussen er mye mer komplisert enn du kan få inntrykk av her, og det har vært et vanskelig valg hva som skulle tas med. Men i praksis er det nå likevel gjerne hovedreglene man oftest kommer borti. Du finner nesten ingen henvisninger til lovparagrafer her, grunnen er at du ikke kommer til å forstå noe særlig mer ved å lese paragrafene enn ved å lese denne boka – antakelig mindre.

Underveis vil du kunne treffe på juridiske begreper du ikke umiddelbart forstår. Jeg bruker for eksempel ganske tidlig ordet «forsett» uten å forklare hva det betyr, og kanskje skjønner du ikke forskjellen på å være siktet og tiltalt. Dette forklares senere i boka, men korte forklaringer av de mest sentrale begrepene finner du i neste punkt.

Dessuten: ikke alt i denne boka er like interessant for alle. Er du meddommer, vil det kanskje være kapittel 7 som gir deg mest. Er du kriminalitetsoffer, er du sikkert ikke så opptatt av meddommernes rolle, men heller av kapitlet om nettopp kriminalitetsofre (kapittel 9), selv om du kanskje også kan ha utbytte av å forstå litt strafferett (kapitlene 13 og 14). Uansett kan det for de fleste være lurt å lese kapittel 2, som handler om de grunnleggende prinsippene som bærer rettssystemet.

1.2 Noen begreper det kan være kjekt å ha med seg på ferden

Denne boka handler om folks møte med domstolene. Vi kaller gjerne selve organene for «domstoler», mens det du møter i en rettssal er «retten». Fundamentet og arbeidsredskapet i retten er rettsregler. Jurister vet for sin del at livet reguleres av en hærs-kare av rettsregler. Der et vanlig menneske gir noen kroner for en avis til kioskdama uten noen nærmere juridiske refleksjoner, vil juristen tenke at «her ble det inngått en kjøpsavtale hvor oppgjøret skjedde umiddelbart ved at ytelse ble erlagt mot ytelse». Men folk flest går heldigvis gjennom det meste av sitt liv uten å bli noe særlig brydd av alle de reglene som jurister lever av å holde rede på.

Likevel: Kan hende får du en ny nabo som krever at den fine bjørka ved gjerdet skal sages ned, og du må sette deg litt inn i granneloven. Eller ekteskapet havarerer, og det må søkes separasjon og ordnes opp med skifte, barn og bidrag. De reglene som regulerer slike forhold – forholdet mellom folk – kalles gjerne «privatrett». Dette er et logisk begrep, siden reglene gjelder mellom private. Men det kan også være at disse reglene gjelder for «det offentlige», kanskje er det kommunen som er den nye og slemme naboen som vil ha bjørka bort. Regler som gjelder rettigheter og plikter, kaller jurister «materielle regler».

Litt annerledes er det i arbeidslivet, og særlig hvis man jobber i «det offentlige» – på en skole, på et NAV-kontor eller på et sykehus. Her vil du møte slike regler som direkte regulerer det arbeidet du holder på med. Helsepersonell møter helsepersonelloven, sosialarbeidere møter barnevernloven og ansatte i NAV møter folketrygdloven og side opp og side ned med forskrifter. De reglene man møter i slike sammenhenger kalles med et generelt begrep «offentlig rett», dette er altså regler som regulerer offentlige organers arbeid. Regler som gjelder for spesielle områder i forvaltningen (for eksempel barnevernloven) kaller vi «spesiallovgivning». Og bak det meste av virksomheten i det offentlige svever generelle lover, som forvaltningsloven og offentlighetsloven, som regulerer offentlige organers saksbehandling.

Denne boka handler ikke om slike regler. Både materielle regler, offentlig rett og spesiallovgivning skal vi stort sett ligge unna. Det som er hovedtemaet for denne boka, er i første rekke hva som skjer i domstolene, men dels også i politi og påtalemyndighet. Hva skjer om du nekter å sage ned denne bjørka, hvordan kan domstolene da komme inn i bildet og hvordan vil saken ble behandlet der? Tilsvarende spørsmål reiser seg hvis du ikke blir enig med ektefellen om hvor ungene skal bo etter et brudd. Og må du benytte advokat, og kan du i tilfelle få fri rettshjelp?

Dette er et spørsmål om hvordan samfunnet bidrar til å løse konflikter mellom folk. Med hensyn til domstolene blir dette et spørsmål om hvordan domstolene behandler det vi kaller «sivile saker». De reglene som regulerer hvordan domstolene gjør dette, altså hvordan saksbehandlingen skjer, kalles «sivilprosess».

Og om nå den slemme naboen i nattens mulm og mørke tar seg til rette og sager bjørka ned, – hva kan da skje? Burde dere i tide ha søkt hjelp hos Konfliktrådet for å finne en minnelig løsning på denne kringelen? Eller hvis du blir forbannet over det naboen har gjort og banker ham opp: hvordan behandles en slik sak av politiet og rettsapparatet? Eller hva om eksen din truer med å ta livet av deg hvis du ikke lar ham få omsorgen for barna? Dette er et spørsmål om hvordan en «straffesak» behandles. De reglene som regulerer hvordan politiet, påtalemyndigheten og domstolene behandler straffesaker kalles «straffeprosess». Når det gjelder straffesakene, skal vi se også litt på de reglene som gjelder *før* saken kommer inn til retten. Dessuten skal vi se på selve strafferetten, som er de lovreglene som regulerer hva som er straffbart, hva som skal til for å straffe noen, og hvilken straff man kan få.

Det er i all hovedsak de samme domstolene som behandler sivile saker og straffesaker, men sammensetningen av den retten som behandler sakene vil ofte være forskjellig. Dette skal vi se nærmere på senere.

Med andre ord handler denne boka om møtet med domstolenes (og til dels politiets og påtalemyndighetens) arbeid med straffesaker, og om domstolenes arbeid med sivile saker (dvs. andre saker enn straffesaker).

Det sier seg vel selv at en bok som dette ikke kan gi svar på alle de spørsmålene du kan tenkes å ha, men det kan advokater gjøre. Advokathjelp kan koste noen kroner, men det er også mange muligheter for å komme rimelig unna. Kapittel 16 kan gi deg noen tips om dette.

Noen få steder i denne boka vises det til lover og paragrafer. Det er nesten umulig å skrive en bok om juss uten å trekke inn slike ting. Men du kommer til å forstå alt uten å slå opp i en lovbok, og lover er gjerne så kronglete skrevet at de ikke er forståelige for folk flest. Man kan jo lure på om det kanskje også er meningen, slik at jurister har noe å leve av. Men det er nok helst fordi lovene i stor grad er et arbeidsredskap nettopp for juristene, at utformingen må være veldig presis. Noen vil kanskje likevel ha lyst til å se på hva loven egentlig sier. Da kan du naturligvis kjøpe en sånn stor, rød lovsamling. Den koster ikke så mye, tar seg godt ut i bokhylla og gir hjemmet et seriøst preg. Men alle disse lovene finner du gratis på lovdata.no.

1.3 Noen helt få, foreløpige ord om juss

Jussen er et fag for spesielt interesserte. Men siden du i retten vil få høre jurister snakke mye om juss, kan det være greit å ha med seg et par grunnleggende ting. Det aller meste av den jussen du kommer borti i retten, finner vi i lover Stortinget har gitt. Den helt sentrale loven i straffesaker er straffeloven, som ble vedtatt i 2005. Men vi finner også straffebestemmelser i andre lover. Promillekjøring er regulert i vegtrafikkloven, og bruk av narkotika i legemiddel-loven; det siste er kanskje litt pussig, siden et stoff som kokain ikke akkurat er et legemiddel. Disse lovene har ofte regler om at forvaltningen kan gi forskrifter, som du også kan treffe på.

Juristene i saken vil ta seg av jussen, men *litt* kan det være kjekt å forstå. La oss ta en liten øvelse: Du er meddommer og skal dømme i en sak hvor tiltalen gjelder besittelse av en sprettert (joda, det kan være straffbart). Det heter i våpenloven § 33:

«Den som forsettlig eller grovt uaktsomt overtrer bestemmelser gitt i eller i medhold av denne lov, straffes med bøter eller fengsel i inntil 3 måneder, hvis ikke overtredelsen rammes av et strengere straffebud.»

I § 31 i denne loven heter det:

«Kongen kan gi nærmere forskrifter til gjennomføring og utfylling av reglene i denne lov.»

Og det har Kongen gjort, ved å gi våpenforskriften. Der heter det i § 9:

«Det er forbudt å erverve, eie eller inneha elektrosjokkvåpen, pepperspray og andre selvforsvarsmidler med tilsvarende virkning, springkniver, batongkniver, stiletter, slåsshansker, batonger, karatepinner, kastestjerner, blåserør for utskyting av piler eller andre gjenstander, *spretterter* eller andre tilsvarende særlig farlige gjenstander uten aktverdig formål og som fremstår som voldsprodukter.»

Aktor og forsvarer i saken er imidlertid ikke enige om hvorvidt tiltaltes sprettert rammes. Aktor vil si at joda, tiltalte var i besittelse av en sprettert og det er straffbart, mens forsvareren vil peke på de ordene som kommer rett etter «sprettert» i teksten, og hevde at det bare er de *særlig* farlige sprettertene som rammes av lovens forbud. Og det har forsvarer rett i. I Politidirektoratets retningslinjer for praktisering av loven heter det:

«Direktoratet understreker at dette forbudet først og fremst er ment å ramme de kraftige maskinproduserte sprettertene for omsetning på det kommersielle markedet. Forbudet er derfor ikke ment å ramme såkalte 'husflidspretterter', dvs. hjemmelagede trespretterter e.l.»

Dette er et enkelt eksempel på at lovteksten ikke alltid gir et helt presist svar. For å finne svaret må man lete andre steder. Disse andre stedene kaller juristene «rettskilder». Det kan være forarbeidene til en lov, forskrifter, rundskriv, og ikke minst: tidligere avgjørelser i domstolene, i første rekke Høyesterett (det kaller vi «rettspraksis»). Politidirektoratets retningslinjer er ikke bindende for retten om hvordan loven skal forstås, men er en rettskilde blant flere andre.

Bortsett fra at du nå har lært at lovtekster må tolkes og hva du ikke bør besitte av våpen, har du også lært at lover er inndelt i paragrafer. Lovene har et navn, og også en dato. For eksempel heter våpenloven egentlig «Lov om skytevåpen og ammunisjon mv.», men vi bruker gjerne en kortversjon av lovenes navn, slik som nettopp våpenloven. Denne loven ble gitt 9. juni 1961. Uten å sjekke det med en kalender, kan vi si med 99,9 % sannsynlighet si at denne dagen var en fredag. Hvordan vet vi det? Jo, fordi en lovs dato er knyttet til den dagen loven ble sanksjonert (godtatt) av Kongen, og det skjer i Statsråd – i Kongens møte med regjeringen – som finner sted nettopp på fredager (men helt unntaksvis på en annen dag).

Et annet lite poeng: vi har en lov som heter «Lov om Bouvetøya, Peter I's øy og Dronning Maud Land m.m.», også kalt bilandsloven. Denne loven vedtok Stortinget 27. februar 1930. I lovens § 4 heter det: «Uten samtykke av Kongen er det på område som nevnt i § 1 forbudt å foreta atomeksplosjon eller å anbringe radioaktivt avfall.» Hvordan kan det ha seg at en lov fra 1930 inneholder et slikt forbud? Var våre politikere så framsynte at de så atombomba komme, mange år før det skjedde? Med all respekt for våre politikere, så er svaret likevel nei. Poenget er at når Stortinget endrer en lov, beholder den sin opprinnelige dato, og § 4 om atomvåpen kom inn i loven i 1960. Det hører med til historien at det å sprengte en atombombe på Bouvetøya etter lovens § 8 kan straffes med bøter eller fengsel inntil seks måneder – eller begge deler! Og denne straffetrusselen har tydeligvis virket; ingen atombombe er sprengt på Bouvetøya! Mer praktisk i vår sammenheng: vi dømte fram til 2015 etter straffeloven av 1902. Men straffeloven var endret et utall ganger etter 1902, slik at innholdet i den nye straffeloven ikke er veldig forskjellig fra den loven den avløste.

Den tredje statsmakt – domstolene – utøver sin virksomhet på grunnlag av lovgivningen.